

Asmenų su proto negalia ir psichinės sveikatos sutrikimų turinčių asmenų veiksnumas

Europos Sąjungoje (ES) gyvena apytiksliai 80 mln. negalią turinčių asmenų. Daugumos šių asmenų veiksnumas yra apribotas arba panaikintas, todėl jų galimybės laisvai gyventi ir laisva valia priimti sprendimus yra ribotos.

Jungtinių Tautų (JT) neįgaliųjų teisių konvencijoje įtvirtinta nauja požiūrio į negalią koncepcija. Joje negalią turinčių asmenų teisinė padėtis prilyginama visų kitų asmenų teisei padėčiai, be to, negalią turintis asmuo tampa svarbiausiu dalyviu priimant su juo susijusius sprendimus. Toks teisėmis pagrįstas požiūris į negalią turi svarbių padarinių su veiksnumu susijusiems teisės aktams ir jų įgyvendinimui.

Veiksnumo apibrėžimas

Veiksnumas yra asmens gebėjimas priimti teisiškai pagrįstus sprendimus ir tapti įpareigojančių sutartinių santykių dalyviu. Veiksniams asmeniui taikomi teisės aktai, be to, dėl veiksnumo jis įgyja teises ir pareigas. Veiksnumas yra ypač svarbus, nes jis būtinas visose gyvenimo srityse, pvz., pasirenkant gyvenamąją vietą, nusprendžiant, ar sudaryti santuoką ir su kuo ją sudaryti, pasirašant darbo sutartį arba atiduodant savo balsą rinkimuose. Neįgaliųjų teisių konvencijoje veiksnumui skirtas atskiras 12 straipsnis, kuris vadinasi „Lygybė prieš įstatymą“.

„Atsižvelgiant į Konvencijos struktūrą ir jos kaip priemonės vertę siekiant užtikrinti įvairias kitas teises, reikėtų atkreipti dėmesį į [Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio] svarbą.“

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos Žmogaus teisių taryba (2009 m.), Jungtinių Tautų vyriausiojo žmogaus teisių komisaro teminis tyrimas dėl informuotumo apie Neįgaliųjų teisių konvenciją didinimo ir geresnio jos supratimo

Politinės aplinkybės

ES ratifikavus Neįgaliųjų teisių konvenciją, ji tapo sudėtinė ES teisinės tvarkos dalimi. Todėl ES atsirado nauji iš šios konvencijos kylantys teisiniai įsipareigojimai, susiję su ES kompetencijos sritimis. Veiksnumo apribojimas kelia problemas, susijusias su ES teisyne numatytą nediskriminavimo ir lygybės principų užtikrinimu.

Pagrindiniuose ES politikos dokumentuose numatyta, kad ES institucijos veiksnumo srityje gali imtis koordinavimo veiksmų.

„2010–2020 m. ES strategijoje dėl negalios“ pažymima, kad „ES veiksmams bus remiama ir papildoma nacionalinė politika ir programos siekiant propaguoti lygybę, pvz., skatinant valstybes nares suderinti teisės aktus dėl teisinio veiksnumo su [Neįgaliųjų teisių konvencija]“. 2008 m. ES aukšto lygio grupė neįgaliųjų reikalams spęsti nurodė, kad 12 straipsnio įgyvendinimas yra „bendras uždavinys“, kurį reikia spęsti; ši grupė taip pat pabrėžė, kad labai svarbu keistis gerąja patirtimi, įgyvendinant Neįgaliųjų teisių konvenciją.

Siekdama prisidėti prie Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimo, Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA) išnagrinėjo tarptautinius ir nacionalinius psichinės sveikatos sutrikimų turinčių asmenų ir proto negalią turinčių asmenų veiksnumo standartus. Ši analizė buvo papildyta išvadomis, parengtomis atlikus tyrimą, per kurį buvo apklausiami negalią turintys asmenys.

Teisinės aplinkybės

Teisė į veiksnumo pripažinimą vienodomis sąlygomis yra seniai nacionalinėse ir tarptautinėse teisinėse sistemose įtvirtintas žmogaus teisių principas.

Jungtinės Tautos

Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnyje pripažįstama, kad negalią turintys asmenys „visose gyvenimo srityse turi tokį patį veiksnumą kaip ir kiti asmenys“ ir kad vien dėl negalios veiksnumo negalima panaikinti. Šiuo straipsniu iš esmės pakeičiamas požiūris į veiksnumą ir negalią turintiems asmenims suteikiama galimybė tvarkyti savo gyvenimą.

„[Neįgaliųjų teisių konvencijos] komitetas rekomenduoja [...] atsisiųsti visiško sprendimų už neįgaliuosius priėmimo ir pakeisti jį patariamųjų sprendimų priėmimu, kuriuo būtų užtikrinama pagarba asmens autonomijai, valiai ir norams [...]“

Neįgaliųjų teisių komitetas (2012 m.), baigiamosios išvados dėl Vengrijos

Europos Taryba

Pagal Europos Tarybos standartus, kurie buvo priimti prieš Neįgaliųjų teisių konvenciją, apriboti veiksnumą leidžiama, jei tenkinamos tam tikros sąlygos ir užtikrinamos apsaugos

priemonės. Tačiau vien dėl negalios veiksnio negalima panaikinti. Bet koks apribojimas turi būti nustatomas atsižvelgiant į konkrečias su asmeniu susijusias aplinkybes ir atitikti jo poreikius.

ES valstybės narės

Įsigaliojus Neįgaliųjų teisių konvencijai, kilo diskusijos dėl dabartinių veiksnų reglamentuojančių ES valstybių narių teisinių sistemų. Neįgaliųjų teisių konvenciją ratifikavusios ES valstybės narės, bandydamos nacionalinės teisės aktuose numatyti su patariamųjų sprendimų priėmimu susijusias priemones, t. y. priemones, padedančias užtikrinti pagarbą asmens autonomijai, valiai ir norams, gali patirti sunkumų. Valstybių narių, kuriose šiuo metu keičiami veiksnų reglamentuojantys teisės aktai, skaičius rodo, kad dėl Neįgaliųjų teisių konvencijos būtina iš esmės persvarstyti požiūrį į neįgalius asmenis.

FRA išvadose atskleidžiama, kad dabartiniuose ES valstybių narių veiksnų reglamentuojančiuose teisės aktuose yra daug bendrų dalykų. Beveik visose valstybėse narėse siekiant apriboti asmens veiksnų reikalavimą, kad intelektinė arba psichinė negalia būtų vertinama atsižvelgiant į antrą kriterijų, susijusį su asmens „nesugebėjimu“ tvarkyti savo reikalą. Priėmus sprendimą dėl neveiksnio, paprastai skiriamas globėjas. Visose ES valstybėse narėse galiojančiuose nacionalinės teisės aktuose numatyta galimybė apskųsti sprendimą panaikinti asmens veiksnų ir skirti jam globėją, tačiau yra keletas valstybių narių, kuriose atitinkamas asmuo negali paduoti skundo arba aktyviai dalyvauti nagrinėjant skundą.

Asmeninė patirtis

FRA apklausose, kuriose dalyvavo psichinės sveikatos sutrikimų turintys asmenys ir asmenys su proto negalia, atkreipiamas dėmesys į įtaką, kurią veiksnų reglamentuojantys teisės aktai gali daryti kasdieniam neįgaliųjų gyvenimui. Veiksnų praradę apklausos dalyviai pripažino, kad jaučiasi bejėgiai.

„Jie visa tai padarė be mano žinios, nors teisiškai jie negalėjo to daryti.“ (69 m. vyras)

Paskyrus globėją, respondentai jausdavo nusivylimą dėl apribojimų jų galimybių savarankiškai priimti sprendimus.

„Man taikoma visiška globa. [...] Dėl šios priežasties negaliu balsuoti, taip pat negaliu susituokti.“ (53 m. vyras)

Tačiau tik keletas respondentų ginčijo sprendimą panaikinti veiksnų arba prašė pakeisti globėją.

„Teisėjas pasakė, kad jei paduosiu skundą, bus atliekama peržiūra, o vėliau rengiami keli teismo posėdžiai. Tai man būtų didelė psichologinė našta.“ (36 m. moteris)

Tolesni veiksmai

Agentūros išvadose pateikiami vertingi įrodymai, į kuriuos ES valstybės narės gali atsižvelgti siekdamos suderinti savo teises sistemas su Neįgaliųjų teisių konvencijoje nustatytais reikalavimais. Siekiant užtikrinti, kad būtų laikomasi Neįgaliųjų teisių konvencijos, šiame procese per juos atstovaujantias organizacijas aktyviai turėtų dalyvauti negalią turintys asmenys.

Apklausoje dalyvavę asmenys, apibūdindami veiksnio apribojimo pasekmes, pabrėžia, kad labai svarbu kurti patariamųjų sprendimų priėmimo pagrįstus modelius, kurie, atsižvelgiant į Neįgaliųjų teisių konvenciją, padėtų skatinti negalią turinčių asmenų nepriklausomumą ir autonomiją.

Papildoma informacija:

FRA veiklos, susijusios su negalia, apžvalgą galima rasti adresu <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Ataskaitą apie *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems* (Intelektinę negalią turinčių asmenų ir psichikos negalią turinčių asmenų veiksnų) galima rasti adresu <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

E. paštas: disability@fra.europa.eu